

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

ШЕЙНА АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 340.12

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ
ДЕМОКРАТИЗМУ У ПРАВІ**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Гришук Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Максимов Сергій Іванович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри філософії

кандидат юридичних наук, доцент,
Романова Альона Сергіївна,
Національний університет «Львівська
політехніка», Інститут права та психології,
доцент кафедри теорії та філософії права

Захист відбудеться « 20 » квітня 2016 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий « 18 » березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На нинішньому етапі євроінтеграційних змін основоположними для правової держави та громадянського суспільства є гарантування й реальне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, ідей демократії, втілюваних у народному суверенітеті, механізмах захисту та відновлення порушених прав громадян. Демократія як суспільно-політичне явище покликана забезпечити конституювання в суспільному бутті верховенства права, збалансованих із державними інтересами бажань, потреб і цінностей людини. Демократія створює умови для реалізації природжених, невід’ємних і невідчужуваних прав людини, контролює свободу, рівність, повагу людської гідності, недоторканність особи, охорону її особистого і сімейного життя, гарантує незалежне правосуддя, вільне висловлення думок і політичних поглядів.

В умовах демократії відбувається повноцінне функціонування і розвиток права. Демократія є формою, способом існування й реалізації права. Однак цього, на жаль, не можливо ствердити в нинішніх умовах, у час гострої потреби відновлення, зміни (на основі революційних зрушень) та зміцнення інститутів демократії, як це декларує Європа. Неоновленою залишається система правосуддя, виборчих процесів як механізму забезпечення демократії, досі не реалізованими є підконтрольність влади народові та подолання корупції в суспільстві. Право і його демократичні інструменти у філософсько-правовому осмисленні актуалізують їхнє дослідження, *по-перше*, у зв’язку із сутнісною трансформацією цьогочасної демократії – волею народу, яка відображає свободу і рівність, уявлення про глобалізаційні зміни на рівні понять “справедливість” і “потреби суспільного розвитку”, “проєвропейська спрямованість”, а також ідей, бажань і цінностей людини. *По-друге*, завданням держави є закріплення зміненого феномена демократії в законі в умовах новосформованого громадянського суспільства, тобто створення таких нормативних інструментів, які відповідали б сучасним потребам та інтересам народу. *По-третє*, актуальність розуміння демократії не обмежується легітимністю державної влади, а передбачає певну сукупність вимог до норм права, які потребують сутнісних змін та їх уніфікації щодо європейського законодавства.

Названі сегменти послідовно доповнюють і розвивають сучасний зміст принципу демократизму у праві, який у рамках правової системи взаємодіє з іншими принципами права, що і забезпечує оптимальний режим регулювання суспільних відносин та сприяє демократизації законодавства і суспільства. Відтак необхідність з’ясування філософсько-правових засад принципу демократизму у праві, його сучасних ознак, складових, особливостей реалізації, взаємодії з іншими принципами права зумовили сучасну потребу такого наукового дискурсу і вибір теми дослідження.

До науковців, які досліджують розвиток демократичних процесів, способи і методи формування демократичної держави, громадянського суспільства на демократичних засадах, варто віднести: Т. Астапову, М. Бондаренко, А. Георгіцу, С. Давимуку, Ю. Кальниша, В. Ковальчука, В. Комарова, Н. Латигіну, А. Лейпхарта, Л. Мариновича, В. Марченко, Н. Матузова, Г. Мурашина, Л. Нудненко, Н. Палас, В. Пашутіна, В. Погорілка, О. Петришина, Т. Подковенко, В. Поссенті, О. Прієшкіну, З. Священко, В. Субботіна, А. Стюпіна, Л. Тихомірова, І. Тодорова, Н. Фарберова, О. Філонова, Л. Хлибову, А. Черданцева, О. Чернецьку, М. Чудакова, Г. Шахназарова, Ю. Шемшученка, Л. Шипілова, Н. Шукліну та багатьох інших.

Велику увагу принципу демократизму в різних галузях права, правотворчості, міжнародному праві, праві Європейського Союзу, місцевому самоврядуванні, державному управлінні, державотворенні загалом приділили: О. Андрійчук, В. Баранов, В. Бевзенко, О. Богачова, В. Бортніков, А. Венгеров, В. Гацелюк, І. Грицяк, В. Гуревич, С. Денисов, О. Джужа, С. Кашкін, Т. Климчук, В. Копейчиков, А. Кочура, В. Курило, І. Куян, І. Лукашук, В. Мальцев, Ю. Мірошніченко, Ю. Мудрик, Л. Наливайко, О. Носенко, Д. Олинович, І. Павлов, С. Погребняк, П. Рабінович, В. Романенко, М. Савчин, О. Соколова, М. Ставнійчук, І. Сторожук, В. Толстенко, Т. Фулей, В. Човган, О. Шимко, М. Яцишин та інші.

Окремі філософсько-правові аспекти демократизму як принципу права проаналізовано у працях: О. Бандурки, В. Васильчука, Н. Вовпенко, Г. Гаджиева, С. Головатого, О. Грищук, Є. Івашева, І. Кального, М. Кельмана, В. Ковальського, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, М. Костицького, М. Кравченка, І. Луцького, С. Максимова, В. Нерсисянца, І. Патерило, С. Рабіновича, О. Руднєвої, Г. Світи, В. Селіванова, О. Скакун, О. Скрипнюка, О. Уварової, М. Цвіка, В. Чхіквдзе та інших.

Не применшуючи роль та значення праць указаних науковців, зауважимо, що сучасні філософсько-правові засади демократизму як принципу права не стали предметом окремого комплексного системного наукового дослідження в юридичній науці, що й зумовило вибір теми і мети дисертації, її наукової новизни та практичного значення.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р «Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ» (щодо використання сучасних інформаційно-психологічних технологій у діяльності ОВС і проведення міжгалузевих досліджень на перетині юридичних та інших наукових галузей знань), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності ОВС України на період 2015-2029 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також у контексті

наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є виявлення філософсько-правових засад дії принципу демократизму у праві у площині взаємодії з іншими принципами права.

Для досягнення мети у дослідженні поставлені такі задачі:

- концептуалізувати сучасний стан дослідження принципу демократизму у праві;
- визначити актуальну методологію дослідження філософсько-правових засад принципу демократизму у праві;
- встановити генезис уявлень про демократію як онтологічну основу принципу демократизму у праві;
- дослідити філософсько-правову сутність поняття та основоположних ознак демократизму;
- розкрити філософсько-правове гносеологічне розуміння демократизму як принципу права;
- встановити взаємозв'язок принципу демократизму з іншими принципами права.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають при формуванні та реалізації принципів права.

Предмет дослідження – філософсько-правові засади принципу демократизму у праві.

Методи дослідження обрано з огляду на задачі, виокремлені у науковій роботі із урахуванням об'єкта і предмета дисертації. Методологію роботи склали філософсько-правові підходи та наукові методи, що ґрунтуються на вимогах об'єктивного і всебічного аналізу суспільних явищ правового характеру. Так, *діалектичний підхід* у роботі був використаний для аналізу генези формування й розвитку демократії як онтологічної основи принципу демократизму у праві (п. 2.1). Застосування *антропологічного та аксіологічного підходу* дало змогу простежити взаємозв'язок прав і свобод людини, людських інтересів та цінностей, загальної волі народу і принципу демократизму у праві (п. 3.1). *Герменевтичний підхід* дозволив прослідкувати вияв принципу демократизму у правотворчості, міжнародному праві, різних галузях права; дозволив тлумачити тексти законів, виявити у них відображення принципу демократизму, його ознаки та особливості (п. 1.1, п. 3.1).

Системно-структурний метод був використаний у процесі дослідження місця демократизму як принципу права в механізмі правового регулювання, а також при побудові його системи (п. 3.1). *Історичний метод* застосовувався при аналізі генези демократії, виявленні її ознак і форм, законномірностей її взаємозв'язку із громадянським суспільством (п. 2.1, п. 2.2).

Формально-логічний метод застосовувався при визначенні поняття демократизму як принципу права, дослідженні співвідношення даного принципу з іншими нормами й принципами права; розкритті змісту демократизму як принципу права через систему правових вимог (п. 3.1, п. 3.2). *Функціональний метод* допоміг осмислити завдання принципу демократизму у праві, розкрити його зміст та функції; простежити вплив принципу демократизму у праві на суспільні відносини з метою їх упорядкування (п. 3.1, п. 3.2).

Із-поміж спеціальнонаукових методів використано, зокрема, *соціально-психологічний* – для розмежування принципів верховенства права і верховенства закону, виявлення їх ознак та особливостей; визначення завдань принципу демократизму у праві як природно-правового явища (п.3.2); *порівняльно-правовий* – для дослідження розуміння демократії у різних правових підходах, особливостей реалізації принципу демократизму у різних галузях права, сферах застосування (п. 1.1, п. 2.1).

У дослідженні також використано закони і методи *аналізу й синтезу, індукції і дедукції, порівняння та узагальнення*. Метод *узагальнення* допоміг сформулювати висновки, відобразити основні положення й результати дослідження. Комплексне використання підходів та методів дало змогу сформулювати низку нових наукових положень і пропозицій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в українській юридичній науці комплексним монографічним дослідженням філософсько-правових засад принципу демократизму у праві. У науковому дослідженні сформульовано нові положення та висновки, які є важливими як для філософії права, так і для практичного втілення їх у законодавство.

Найсуттєвіші положення і результати сформульовані у конкретних висновках і пропозиціях, які відображають внесок дисертації в аналіз означеної проблематики. Елементи наукової новизни отриманих результатів убачаються, зокрема, у тому, що:

уперше:

– виконано філософсько-правовий аналіз дії принципу демократизму в праві, конгруентного із сучасністю, інтактного у сьогоденні, сегментованого відповідно до європейських цінностей;

– здійснено порівняльний аналіз правової регламентації принципу демократизму у правотворчості, різних галузях права (конституційному, трудовому, кримінально-виконавчому тощо), міжнародному праві, праві Європейського Союзу, місцевому самоврядуванні, державному управлінні, правотворенні загалом;

– запропоновано авторську класифікацію уявлень про генезу демократії як онтологічну основу принципу демократизму у праві (первісна, антична, середньовічна, класична ліберальна та сучасна демократія);

– проаналізовано філософсько-правовий зв'язок та взаємовплив принципу демократизму з іншими основоположними (загальнолюдськими) принципами права (гуманізму, свободи, рівності, справедливості);

удосконалено:

– тлумачення поняття демократії як влади народу, яка делегує державі частину своїх повноважень, зберігає за собою невід'ємне право брати участь у процесі державного управління, формує уявлення про основоположні соціальні цінності, які реалізуються у громадянському суспільстві, становлять основу правопорядку та гарантуються державою через їхнє закріплення у позитивному праві;

– класифікацію сутнісних ознак демократії. Зокрема, виділено такі ознаки демократії: народовладдя, участь громадян у процесі державного управління, легітимність державної влади, народний суверенітет, влада більшості і гарантування прав меншості, поділ державної влади, вільні та справедливі вибори, підконтрольність і відповідальність органів держави, конституційне обмеження влади уряду, плюралізм, регулярне проведення виборів, парламентаризм, розвинуте громадянське суспільство, наявність безпосередньої і представницької форм здійснення демократії;

– визначення принципу демократизму у праві як вимоги правового характеру, яка проявляється у народовладді і полягає у відображенні у позитивному праві загальнолюдських цінностей (людська гідність, свобода, рівність, справедливість) та гарантій їх фактичної реалізації, охорони і захисту;

дістали подальший розвиток:

– погляди на співвідношення демократії і громадянського суспільства. Демократія набуває своєї реалізації в умовах розвинутого громадянського суспільства. Ідея демократії пов'язана з підпорядкуванням держави суспільству, а відтак, процеси формування демократичної держави і становлення громадянського суспільства тісно взаємопов'язані;

– ідеї щодо демократії, в основі якої – процес легітимації державної влади народом. Державна влада є легітимною, якщо її дії узгоджуються із суспільними уявленнями про основні соціально-правові цінності – справедливість, свободу, рівність, гуманізм;

– розуміння основоположних (загальнолюдських) принципів права через призму взаємозв'язку з ідеями та цінностями природного права. Основоположні принципи права розглядаються як вимоги до належної і можливої поведінки людини, які спрямовані на забезпечення визнаних у суспільстві цінностей. Основоположні принципи права виконують роль безпосереднього регулятора суспільних відносин унаслідок усвідомлення їх вимог як юридично обов'язкових, завдяки яким здійснюється оцінка норм позитивного права;

– дослідження взаємозв'язку принципу демократизму з окремими принципами позитивного права (верховенства права, законності), а також із принципами окремих галузей та інститутів права (індивідуалізації відповідальності і покарання, недопустимості подвійної відповідальності, недоторканності, охорони особистого і сімейного життя людини та ін.).

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що запропоновані й обґрунтовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції придатні для використання:

1) у *правотворчій діяльності* – для вдосконалення чинного законодавства і наближення його до європейських стандартів з метою збагачення загальнолюдськими цінностями, які становлять зміст вимог демократизму як принципу права;

– для підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин через закріплення у чинному законодавстві гарантій реалізації, забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина;

– для наближення вітчизняного законодавства до міжнародних нормативних стандартів у результаті демократизації національної правової системи та забезпечення її відповідності демократичним ідеалам, закріпленим у міжнародному праві;

2) у *науково-дослідній діяльності* – для подальшого наукового аналізу філософсько-правових засад принципу демократизму у праві, виявлення його нових ознак, вимог, ідей;

3) у *педагогічній діяльності* – у процесі підготовки юридичних підручників, а також під час викладання в юридичних навчальних закладах таких курсів, як «Філософія права», «Загальна теорія держави і права», «Конституційне право», а також відповідних спецкурсів.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, що включені до дисертації, оприлюднені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах, семінарах. Серед них: Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Ужгород, 12-13 грудня 2014 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти» (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2015 р.); Звітна наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.); Всеукраїнський круглий стіл «Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції» (м. Львів, 3 грудня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпропетровськ, 5-6 лютого 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладені у 10 публікаціях, з них 5 наукових статей, 3 із яких – у журналах і збірниках, що входять до переліку фахових наукових видань України, 1 стаття – в періодичному іноземному виданні (Республіка Молдова) та 1 стаття у фаховому виданні України, включеному до міжнародних наукометричних баз "Web of science" і "Scopus 2015", а також у 5 тезах виступів на науково-практичних заходах.

Обсяг і структура дисертації. Структура й обсяг дисертаційної роботи обумовлені метою, задачами та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що поділені на шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 217 сторінок, із них 185 сторінок основного тексту. Список використаних джерел становить 32 сторінки (312 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, з'ясовано стан дослідження проблеми, на розв'язання якої спрямовується науковий пошук, зазначено зв'язок роботи з науковими планами, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукову новизну і положення, винесені на захист.

Розділ 1 «Основоположні теоретико-методологічні засади дослідження принципу демократизму у праві» складається з двох підрозділів. У *підрозділі 1.1 «Стан дослідження принципу демократизму у праві»* наведено різні погляди вітчизняних і зарубіжних вчених щодо розуміння принципу демократизму у праві, його характерних ознак, особливостей, сфер застосування тощо. З'ясовано, що свій вияв принцип демократизму знаходить у різних галузях права: конституційному праві, кримінальному праві та процесі, кримінально-виконавчому праві, трудовому праві, а також у міжнародному праві і праві Європейського Союзу. Принцип демократизму знайшов своє застосування у місцевому самоврядуванні, державному управлінні, державотворенні загалом. Згідно з принципом демократизму, який є підґрунтям правотворчості, законодавство держави повинно відображати загальну волю народу (народну волю) та формуватися через демократичні інститути народовладдя. Принцип демократизму виявляється в обов'язковій легітимації законодавства, тобто приведення його змісту у відповідність до суспільних ідеалів та цінностей.

У *підрозділі 1.2 «Методологія філософсько-правового дослідження принципу демократизму у праві»* визначено методологічне підґрунтя дисертації. Зокрема, окреслено залежність методології дослідження від його об'єкта, предмета, поставлених задач. Розглянуто філософсько-світоглядні підходи (діалектичний, антропологічний, аксіологічний, герменевтичний),

які спрямували саме дослідження, дозволили розкрити її проблематику у філософській площині. Задіяно загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження: системно-структурний, історичний, формально-логічний, функціональний, соціально-психологічний та порівняльно-правовий, які допомогли виявити філософсько-правові засади принципу демократизму у праві й зумовили достовірність отриманих результатів дослідження.

Розділ 2 «Онтологічна основа принципу демократизму у праві» складається з двох підрозділів. У підрозділі 2.1 *«Розвиток уявлень про демократію як онтологічну основу принципу демократизму у праві»* виконано дистрибуцію історичних форм розвитку демократії на первісну, античну, середньовічну, класичну, ліберальну та сучасну. Виявлено способи вираження волі народу, співвідношення держави і громадянського суспільства, інтересів особи та держави.

Встановлено, що розвинене громадянське суспільство і правова держава складають основу сучасної демократії. Демократія потребує запровадження ефективного механізму взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства, обмеження державної влади превалюванням прав та свобод людини. Демократія змагає до абсорбції притаманних праву універсальних цінностей: ідей свободи, рівності, справедливості, поваги людської гідності. Відтак, право складає зміст демократії, а демократія є формою, способом існування і реалізації права.

У підрозділі 2.2 *«Філософсько-правове осмислення поняття та основоположних ознак демократії»* розглянуто основні підходи до розуміння демократії. Проаналізовано її ознаки у взаємозв'язку з державою, громадянським суспільством, правом, законом тощо. Встановлено, що сутнісною ознакою демократії є народовладдя. Це означає, що уся влада у суспільстві належить народу, який здійснює її в інтересах усього суспільства і кожної окремої людини. Державна влада є легітимною, якщо її дії узгоджуються із суспільними уявленнями про основні соціально-правові цінності – справедливість, свободу, рівність, гуманізм. Таким чином, в основі демократії лежить процес легітимації державної влади народом. Серед головних ознак демократії виокремлено також поділ державної влади, захист від державного свавілля; гарантування прав меншості; плюралізм поглядів, думок, інтересів, суспільних інститутів тощо.

Однією з основних ознак демократії визнано високу моральність суспільства. Визначальними для демократії є люди зі своїми інтересами, потребами, поглядами, емоціями, бажаннями, високорозвинутою правовою свідомістю тощо. Демократія надає громадянам більш широку особисту свободу, забезпечує вільне висловлення думок, бажань, почуттів, свободу моральних оцінок тощо. Це, відповідно, становить зміст моралі, а тому мораль і демократія – категорії взаємопов'язані.

Розділ 3 «Гносеологія демократизму як принципу права» складається з двох підрозділів. У підрозділі 3.1 «Філософсько-правове розуміння демократизму як принципу права» проаналізовано основоположні підходи до розуміння принципів права, визначено їх природу, ідеї, завдання. Принципи права розглянуто як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин, визначають зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. Виокремлено природно-правовий та позитивістський підходи до розуміння принципів права. Позитивісти під принципами права розглядають засадничі ідеї, положення, які отримали офіційне закріплення в нормах права. Прихильники ж концепції природного права під принципами права розуміють керівні ідеї правосвідомості, які отримали суспільне визнання й вираження в соціально-правових цінностях і реалізуються у правовідносинах.

Принцип демократизму у праві розглянуто як загальнолюдський принцип права. Він уособлює вимогу, яка випливає із суті демократії і пред'являється до всіх суб'єктів та інститутів демократії. Демократизм як принцип права визначає, що в основі права повинні конституюватися визнані і підтримувані суспільством цінності. Легітимність позитивного права в цілому передбачає його відповідність укоріненним у суспільстві цінностям.

Проаналізовано ціннісний вимір принципу демократизму у праві. Зокрема, зазначено, що принцип демократизму у праві передбачає:

- зобов'язання держави затвердити основоположні права і свободи у позитивному праві, визначити механізм їхнього забезпечення, гарантувати їх реалізацію та захист;

- рівність громадян перед законом, наділення їх рівним обсягом прав, свобод і обов'язків та покладення на них правової відповідальності. При цьому кожний громадянин у демократичній державі має право на рівний захист законом, завдяки чому в державі забезпечується правопорядок;

- вимогу сприяння права розвитку людської особистості, становлення людини як вільного індивіда, відображення у позитивному праві свободи людини, визначення і її гарантування, чітке встановлення правом міри і меж свободи людини;

- панування справедливості, що є критерієм оцінювання позитивного права на предмет його легітимності. Справедливим визнається закон, який втілює ідеї добра, рівності і свободи для всіх. У випадку суперечності між законом і справедливістю, закон кінцево має узгоджуватися зі справедливістю.

Таким чином, визнаними у сучасному суспільстві загальнолюдськими цінностями є права людини, свобода, рівність, справедливість, людська гідність. Саме вони уможливають нормальне і гідне існування та розвиток людини в суспільстві. Вони виступають онтологічною основою, під-

грунтям права як ефективного регулятора суспільних відносин, є базовими цінностями громадянського суспільства та правової демократичної держави. Принцип демократизму у праві передбачає панування права, що закріплює загальнолюдські цінності, а відтак сам виступає цінністю для людини.

У підрозділі 3.2 «*Реалізація взаємозв'язку принципу демократизму з іншими принципами права*» розглянуто співвідношення принципу демократизму у праві із загальнолюдськими принципами права, окремими загальними, галузевими та іншими принципами права.

З'ясовано, що принцип демократизму у праві разом із іншими принципами права складає вимогу правового характеру, яка висувається до норм права (закону), розкривають суть демократизації права, є основою його становлення та функціонування. Демократичні ідеї поступово пронизують усю систему права. Принцип демократизму у праві, захист прав і свобод людини, повага людської гідності, верховенство права, принципи рівності і справедливості, законності правової держави, взаємної відповідальності особи і держави, недоторканності, відповідальності лише за протиправне діяння, охорони особистого і сімейного життя тощо мають стати спільними ідеями (засадами), на яких засноване правове регулювання.

Встановлено, що принципи права є тісно пов'язаними між собою. Кожний із принципів права відіграє самостійну роль, містить власні вимоги й критерії, але між ними існує суттєвий зв'язок і взаємодія, які визначаються їхнього метою і завданням. Дія одного принципу обумовлює дію інших. Кожний із принципів може існувати окремо, здійснювати свою регулювальну дію у праві, проте тільки у взаємодії з іншими розкривається справжній зміст принципів права. Так, у роботі доведено, що принцип демократизму у праві повною мірою проголошується, реалізується, здійснюється і виконується у взаємодії з іншими принципами права.

ВИСНОВКИ

Актуальність сформульованої проблеми повністю підтвердилась у ході проведеного наукового дослідження. У дисертаційній роботі сформульовано низку висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення наукової проблеми – визначення філософсько-правових закономірностей дії принципу демократизму у праві. Серед висновків, що зроблені в дисертації, найбільш загальними і важливими є такі:

1) Концептуалізуючи стан дослідження теми, зроблені висновки про те, що принцип демократизму у праві як багатоаспектне явище знайшов свій вияв у правотворчості, різних галузях права, міжнародному праві, праві Європейського Союзу, а також підтвердив своє застосування у місцевому самоврядуванні, державному управлінні, правотворенні загалом тощо. Дослідники пов'язують принцип демократизму із народовладдям, відповід-

но до якого носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ. У теорії держави і права цей принцип розкриває можливість здійснення правотворчих повноважень безпосередньо народом або через його обраних представників. У конституційному праві він указує на необхідність закріплення у законодавстві людських цінностей. У місцевому самоврядуванні – вимагає забезпечення самостійності населення у вирішенні питань місцевого значення. У кримінальному праві та процесі цей принцип виявляється в гуманізації кримінальної відповідальності. У кримінально-виконавчому праві – передбачає повагу до честі й гідності засуджених, зумовлює гарантії дотримання їхніх прав і свобод. У міжнародному праві принцип демократизму характеризує відповідність законодавства держави демократичним нормам, закріпленим у міжнародному праві. У філософії права його пов'язують із правом як розвинутою системою забезпечених державою прав і свобод людини, розглядають як легітимну вимогу щодо закріплення у праві загальнолюдських цінностей.

2) Комплексне та всебічне дослідження філософсько-правових засад принципу демократизму у праві стало можливим завдяки використанню філософсько-світоглядних підходів: діалектичного, антропологічного, аксіологічного, герменевтичного, застосування яких дозволило встановити генезис уявлень про демократію як онтологічну основу принципу демократизму у праві, визначити природу демократизму як принципу права, простежити взаємозв'язок прав і свобод людини, загальнолюдських цінностей, загальної волі народу і принципу демократизму у праві, прослідкувати вияв принципу демократизму у нормах права тощо. Інші загальнонаукові та спеціально-наукові методи: системно-структурний, історичний, формально-логічний, функціональний, соціально-психологічний, порівняльно-правовий, узагальнення тощо – дали змогу розкрити зміст демократизму як принципу права через систему правових вимог, з'ясувати його внутрішню структуру, визначити місце демократизму як принципу права в механізмі правового регулювання, дослідити співвідношення даного принципу з іншими нормами та принципами права, простежити вплив принципу демократизму у праві на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування, визначити завдання принципу демократизму у праві як природно-правового явища тощо.

3) Демократія являє собою одне з величезних досягнень світової цивілізації. Вона розглядається як суспільно-політичне явище, що постійно розвивається, наповнюється новим змістом. Оскільки саме суспільство перебуває в постійному розвитку, ускладнюються відносини між людьми, виникають нові структури, цінності, інтереси, потреби, бажання людини, то формується й нове уявлення про демократію, її співвідношення з громадянським суспільством, інтересами особи і держави.

У процесі історичного розвитку виділено такі історичні форми демократії: первісна, антична, середньовічна, класична ліберальна та сучасна демократія. Для кожної історичної форми демократії притаманні свої характерні ознаки. Первісну демократію визначало рівне право голосу і відсутність командної системи. Пряма демократія Древньої Греції передбачала участь народу в управлінні державними справами, політичну рівність, рівне право на свободу слова, висловлення своєї думки тощо. Для демократії Стародавнього Риму характерною була представницька форма демократії. Демократія Середньовіччя обґрунтовувалась ідеями раннього християнства: служіння власному народу, рівність усіх людей, їхню наділеність невідчужуваними правами. Основними ознаками «класичної ліберальної демократії» стали: участь народу в управлінні державними справами; право народу видавати закони держави; захист автономії та прав меншості щодо більшості; проголошення політичної свободи та рівності всіх громадян; принцип народного суверенітету; поділ влади; створення системи стримувань і противаг тощо. Демократія Америки не була зосереджена на участі звичайної людини у державних справах і її політичних якостях. Основну увагу приділяли таким демократичним інститутам, як вибори, поділ влади, механізм «стримувань і противаг», законодавча влада, місцеве самоврядування, судова влада тощо. Визначним для сучасної демократії стало її перетворення з найбільш оптимальної форми політичного режиму до розуміння демократії як середовища, у якому відбуваються органічний розвиток і функціонування права, тобто реалізується право як вища цінність.

4) Сутнісними ознаками демократії у філософсько-правовому трактуванні є народовладдя, участь громадян у процесі державного управління, легітимність державної влади, народний суверенітет, влада більшості і гарантування прав меншості, поділ державної влади, вільні та справедливі вибори, підконтрольність і відповідальність органів держави, конституційне обмеження влади уряду, плюралізм, регулярне проведення виборів, парламентаризм, розвинуте громадянське суспільство, наявність безпосередньої і представницької форм здійснення демократії.

У сучасному підході особливого значення у функціонуванні демократії в країні набувають права і свободи людини та громадянина, необхідність їхнього всебічного гарантування і захисту. Вважається, що поняття демократії не обмежується легітимністю влади, а передбачає додержання прав і свобод громадян. Реалізація та гарантування усього комплексу прав і свобод громадян є основною формою здійснення демократії. З іншого боку, демократію характеризує законність, реалізація якої можлива лише за наявності законодавства, що відповідає ідеям свободи, рівності, справедливості та гуманізму. Принцип законності передбачає не лише діяльність держави щодо побудови правових законів, а й дотримання та виконання зако-

нів самими громадянами, які реалізують свої права і свободи, узгоджуючи власну поведінку із правовими нормами, унаслідок чого у демократичній державі формується правовий порядок.

Враховуючи ці ознаки, поняття демократії можна визначити як владу народу, який делегує державі частину своїх повноважень, зберігає за собою невід'ємне право брати участь у процесі державного управління, формує уявлення про основоположні соціальні цінності, що реалізуються у громадянському суспільстві, становлять основу правопорядку та гарантуються державою у результаті їхнього закріплення у позитивному праві.

5) Принцип демократизму у праві є вимогою правового характеру, сутність якої полягає в реальному закріпленні у праві ідей демократії та неухильному дотриманні її засад. Демократизм як принцип права вимагає закріплення у праві волі народу (народовладдя), урахування громадської думки на всіх етапах правотворення. Легітимність позитивного права зумовлює його відповідність укоріненню у суспільстві цінностям. Оскільки найвищою соціальною цінністю сьогодні є людина, то принцип демократизму у праві передбачає зобов'язання держави затвердити права і свободи людини, у законодавчому порядку визначити механізм їхнього забезпечення, а також гарантувати їхню реалізацію і захист.

Визнаними у суспільстві загальнолюдськими цінностями є людська гідність, свобода, рівність та справедливість. Вони виступають онтологічною основою, підґрунтям права як ефективного регулятора суспільних відносин. Принцип демократизму є сукупністю вимог щодо закріплення у позитивному праві поваги людської гідності та прав людини, способів їх захисту перед свавіллям держави; відображення у праві свободи людини, визначення і гарантування її меж; забезпечення рівності громадян перед законом, наділення їх рівним комплексом прав, свобод та обов'язків; дотримання вимог справедливості.

Відтак демократизм як принцип права і в історичному, і в сучасному контексті є вимогою правового характеру, яка проявляється через народовладдя і полягає у відображенні у праві таких загальнолюдських цінностей, як людська гідність, права людини, свобода, рівність, справедливість, а також гарантії їхньої фактичної реалізації, охорони і захисту; визначення і гарантування свободи людини через обмеження свободи інших людей, а також чітке визначення правом міри і меж свободи людини; забезпечення правом формальної рівності людей шляхом надання їм свободи рівної міри, а також легітимності закону через його формування на засадах справедливості.

6) Демократизм як принцип права взаємозалежний із такими загальнолюдськими принципами, як свобода, рівність, справедливість і гуманізм. Принцип свободи вказує на свободу волі, вибору, можливість само-

реалізації людини, вільного розвитку її особистості, можливість людини залишатися самою собою і не підкорятись обставинам, зберігати власну індивідуальність та неповторність. Згідно з принципом демократизму, у праві свобода легалізується, набуває основоположного характеру як права цінність. У нормах права закріплюється необхідний індивіду обсяг свободи, який пов'язується з об'єктивно можливою мірою її надання.

Принцип рівності передбачає рівний для різних людей формалізований шлях набуття прав (формальна рівність), рівність людей у свободі, рівність прав і свобод усіх членів суспільства перед законом, однаковість обов'язків та відповідальності для всіх людей, рівний захист законом. Демократизм як принцип права передбачає, що яке соціальне становище не займала б людина в суспільстві, вона рівна іншій людині як громадянин і суб'єкт народовладдя. У межах громадянського суспільства громадяни наділяються однаковою мірою свободи та отримують рівні можливості щодо набуття прав і свобод.

Сучасний принцип справедливості визначає внутрішню властивість і якість права. Легітимність закону визначається його справедливістю. Принцип демократизму у праві передбачає, що закони держави повинні ґрунтуватися на засадах справедливості, тобто характеризуватися позапартійністю, антикорупційністю, юридичною правильністю, чесністю, неупередженістю, моральністю, що буде свідчити про наявність у них справедливості.

Принцип гуманізму (поваги людської гідності) проголошує цінність людської особистості незалежно від її соціального статусу. Визнання людини вищою соціальною цінністю передбачає визнання певних прав людини. Принцип демократизму вимагає закріплення у законі та інших формах вираження права гарантій поваги людської гідності, способів її захисту перед свавіллям держави, а також поваги прав і свобод людини, які формуються на її основі.

Принцип демократизму у праві взаємодіє з принципом верховенства права, який за своєю суттю передбачає верховенство природного права щодо закону. Принцип верховенства права наповнюватиметься реальним змістом тільки у тому випадку, якщо право розглядатиметься не як результат лише правотворчої діяльності держави, а як ціннісне явище. Принцип демократизму у праві передбачає закріплення у праві загальнолюдських цінностей, і лише в такому випадку в суспільстві може бути забезпечений і реалізований принцип верховенства права.

Принцип демократизму у сучасному праві також пов'язаний із принципами окремих галузей та інститутів права України, серед яких принципи недоторканості людини, індивідуалізації покарання, відповідальності лише за протиправне діяння, недопустимості подвійної відповідальності за одне правопорушення, охорони особистого і сімейного життя тощо. На-

слідком впливу принципу демократизму у праві стала гуманістична орієнтація певних принципів, зокрема, індивідуалізації покарання у кримінальному праві кореспондує гуманність конкретного покарання, яке не може спричиняти фізичних страждань засудженому або принижувати його людську гідність.

Виконаний аналіз філософсько-правових засад дії принципу демократизму у праві в площині взаємозв'язку і взаємодії з іншими принципами права, звісно, не претендує на повне і всебічне розв'язання всіх проблемних аспектів названого змісту. У такій площині дослідження ще очікують своїх перспективних філософсько-правових оцінок.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шейна А. М. Принцип демократизму у праві: філософсько-правові засади дослідження / А. М. Шейна // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – 2014. – № 6(96) – С. 18–25.

2. Шейна А. М. Філософсько-правове розуміння демократії як онтологічної основи принципу демократизму у праві / А. М. Шейна // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – 2015. – № 2(98). – С. 3–10.

3. Шейна А. М. Онтологическое основание принципа демократизма в праве / А. М. Шейна // *Leges si Viata*: международный научно-практический правовой журнал. – 2015. – № 7/2(283). – С. 83–86.

4. Шейна А. М. Філософсько-правове розуміння демократії як онтологічної основи принципу демократизму у праві / А. М. Шейна // Європейські перспективи: науково-практичний журнал. – 2015. – № 4. – С. 27–33

5. Шейна А. М. Аксиологічні засади принципу демократизму у праві / А. М. Шейна // Наше право: науково-практичний журнал. – 2015. – № 5. – С. 10–17.

6. Шейна А. М. Філософсько-правові особливості розвитку ідеї демократії у праві / А. М. Шейна // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 27 березня 2015 р. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. – С. 178–180.

7. Шейна А. М. Демократія як онтологічна основа принципу демократизму у праві / А. М. Шейна // Юридичні науки: проблеми та перспективи. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції м. Ужгород, 12-13 грудня 2014 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 10–15.

8. Шейна А. М. Основоположні засади дослідження принципу демократизму у праві / А. М. Шейна. // Актуальні проблеми законодавства

України: пріоритетні напрями його вдосконалення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р. – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – С. 18–21.

9. Шейна А. М. Демократія як онтологічна основа принципу демократизму у праві: філософсько-правові засади / А. М. Шейна // Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: тези доповідей, виступів та повідомлень учасників Всеукраїнського круглого столу, м. Львів, 3 грудня 2015 р. – Львів: Видавництво “БОНА”, 2015. – 280 с. – С. 192–196.

10. Шейна А. М. Філософсько-правові засади принципу демократизму у праві / А. М. Шейна // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 5-6 лютого 2016 р. – Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2016. – 104 с. – С. 97–99.

АНОТАЦІЯ

Шейна А. М. Філософсько-правові засади принципу демократизму у праві. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Львів, 2016.

У дисертації проведено комплексне наукове дослідження філософсько-правових засад принципу демократизму у праві. Визначено стан та методологію дослідження принципу демократизму у праві. Наведено різні погляди щодо розуміння принципу демократизму у праві, його характерних ознак, особливостей, сфер застосування тощо. Здійснено філософсько-правовий аналіз історії формування та розвитку уявлень про демократію як онтологічну основу принципу демократизму у праві. Розкрито поняття та основоположні ознаки демократії. Встановлено взаємозв'язок демократії і громадянського суспільства, правової держави, права, загальнолюдських цінностей тощо. Проаналізовано філософсько-правове розуміння демократизму як принципу права. Розкрито поняття цінностей у праві. Визначено основні ознаки легітимності права, зокрема відповідність принципу демократизму у праві, який, регулюючи суспільні відносини, закріплює у праві загальнолюдські цінності. Встановлено взаємозв'язок принципу демократизму з іншими принципами права в сучасних реаліях.

Ключові слова: демократія, народовладдя, принцип демократизму, цінності у праві, права людини, свобода, рівність, людська гідність, справедливість, легітимність.

АННОТАЦИЯ

Шейна А. М. Философско-правовые основы принципа демократизма в праве. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел Министерства внутренних дел Украины, Львов, 2016.

В диссертации проведено комплексное научное исследование философско-правовых засад принципа демократизма в праве. Определено состояние и методология исследования принципа демократизма в праве. Приведены разные взгляды на понимание принципа демократизма в праве, его характерных особенностей, сфер применения и т.д. Осуществлен сравнительный анализ правовой регламентации принципа демократизма в правотворчестве, разных отраслях права (конституционном, трудовом, криминально-исполнительном и т.д.), международном праве, праве Европейского Союза, местном самоуправлении, государственном управлении, формировании государства в целом.

Установлено, что принцип демократизма органически связан с правом как развитой системой прав и свобод человека, то есть естественным правом. Демократизм составляет внутреннее содержание права и, соответственно, выставляет требования к нормам позитивного права. Обеспечение справедливого, демократичного, морального, гуманистического содержания права является главным обязательством законодателя. Принцип демократизма проявляется в обязательной легитимизации законодательства, то есть приведении его содержания в соответствие с общественными идеалами, ценностями, идеями и желаниями человека.

В работе осуществлен философско-правовой анализ истории формирования и развития представлений о демократии как онтологического основания принципа демократизма в праве. Предложено авторскую классификацию представлений о генезисе демократии (первобытная, античная, средневековая, классическая либеральная и современная демократия). Обнаружены способы выражения воли народа (народной воли), соотношения государства и гражданского общества, интересов личности и государства и т.д.

Установлено, что развитое гражданское общество и правовое государство составляют основание современной демократии. Демократия требует введения эффективного механизма взаимодействия государства с институтами гражданского общества, ограничения государственной власти правами и свободами человека. Право в виде естественных прав и свобод человека, норм и принципов права, правовых отношений, других ценностей права направляет развитие современной демократии. Доказано, что от того, как соотносится демократия с правом, зависит его гуманистический уровень.

Раскрыто понятие и основоположные признаки демократии. В частности, отмечено такие признаки демократии: народовладие, участие граждан в процессе государственного управления, легитимность государственной власти, народный суверенитет, власть большинства и гарантирование прав меньшинства, разделение государственной власти, подконтрольность и ответственность органов государства, конституционное ограничение власти правительства, плюрализм, парламентаризм, развитое гражданское общество, наличие непосредственной и представительской форм осуществления демократии. Принимая во внимание отмеченные признаки, усовершенствовано толкование демократии как власти народа, делегирующего государству часть своих полномочий и оставляющего за собой неотъемлемое право принимать участие в процессе государственного управления, формирующего представление о верховенстве права, которое отражает основоположные идеи, желания и ценности людей и проявляется в виде прав и свобод человека, которые реализуются в гражданском обществе, составляя основание правопорядка и гарантируются государством путем их закрепления в законодательстве.

Исследованы основоположные подходы к пониманию принципов права, определена их природа, идеи, задачи, ценности и т. д. Выделены естественно-правовая и позитивистская концепции толкования принципов права.

Осуществлен философско-правовой анализ демократии как принципа права. Принцип демократизма в праве рассмотрен как общечеловеческий принцип права. Он олицетворяет требование, вытекающее из самой сути демократии и предъявляемое ко всем субъектам и институтам демократии. Демократизм как принцип права определяет, что в основе права должны быть общественные блага. Государство должно постоянно, всесторонне и полно выражать в праве волю народа, закреплять ее в нормах права. Имеется в виду как общая воля народа, воля отдельных социальных групп, общностей, так и воля каждого отдельного лица – человека и гражданина.

Раскрыто понятие ценностей в праве. Установлено, что ценности являются необходимыми составляющими права, благодаря которым право приобретает свой смысл. Право в своих нормах и институтах отображает ценности человека и общества, и поэтому они составляют содержание правовых ценностей. Следовательно, человечество в процессе своего развития разработало некую систему общепризнанных в обществе ценностей, а право определили средством их оптимальной реализации. Легитимность права (закона) предусматривает его соответствие определенным в обществе ценностям, представлениям и убеждениям, в том числе, соответствие принципам демократизма в праве, который, регулируя общественные отношения, закрепляет в праве общечеловеческие ценности.

Принцип демократизма в праве определен как требование правового характера, состоящее в отображении в праве таких общечеловеческих ценностей, как права человека, человеческое достоинство, свобода, равенство, справедливость, а также гарантий их фактической реализации, охраны и защиты; определении и гарантировании свободы человека путем ограничения свободы других людей, а также четком определении правом меры и границ свобод человека; обеспечении правом формального равенства людей путем предоставления им свободы равной меры, а также легитимности закона в результате его формирования по принципу справедливости.

Установлена философско-правовая связь принципа демократизма с другими основоположными (общечеловеческими) принципами права (гуманизма, свободы, равенства, справедливости), с отдельными принципами позитивного права (верховенства права, законности), а также с принципами отдельных отраслей и институтов права (индивидуализации ответственности и наказания, недопустимости двойной ответственности, неприкасаемости, охраны личной и семейной жизни человека и др.).

Определено, что принцип демократизма в праве наряду с другими принципами права составляет требование правового характера, которое выдвигается к нормам права (закона), раскрывает сущность демократизации права, является основанием его становления и функционирования.

Демократические идеи постепенно пронизывают всю систему права. Принцип демократизма в праве, защита прав и свобод человека, уважение к человеческому достоинству, верховенство права, принципы равенства и справедливости, законности правового государства, взаимной ответственности гражданина и государства, неприкасаемости, ответственности только за противоправные деяния, охраны личной и семейной жизни и т.д. должны стать общими идеями (принципами), на которых базируется правовое регулирование.

Ключевые слова: демократия, народовластие, принцип демократизма, ценности в праве, права человека, свобода, равенство, человеческое достоинство, справедливость, легитимность.

ANNOTATION

A. M. Sheyna. Philosophical and legal foundations of democracy principle in law. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Legal Science on speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs MIA of Ukraine, Lviv, 2016.

The dissertation provides a comprehensive study of philosophical and legal foundations of democracy principle in law. Current state and methods of democracy principle research have been established. Different viewpoints as to

understanding of the democracy principle in law, its characteristic and specific features, fields of application etc have been put forward. A philosophical and legal analysis of the history and development of the ideas of democracy as an ontological foundation of democracy principle in law has been conducted. The notion and fundamental principles of democracy have been discussed. The link between democracy, civil society, state of law, law and common human values has been established. Philosophical and legal understanding of democracy as a principle of law has been analyzed. The notion of values in law has been elicited. The main features of law legitimacy have been put forward, namely compliance with democracy principle in law which enshrines common human values in law while regulating social relations. The link between democracy principle and other principles of law has been established within conditions of modern life.

Keywords: democracy, government of the people, democracy principle, values in law, human rights, freedom, equality, human dignity, justice, legitimacy.

Підписано до друку 26.02.2016. Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 37. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>